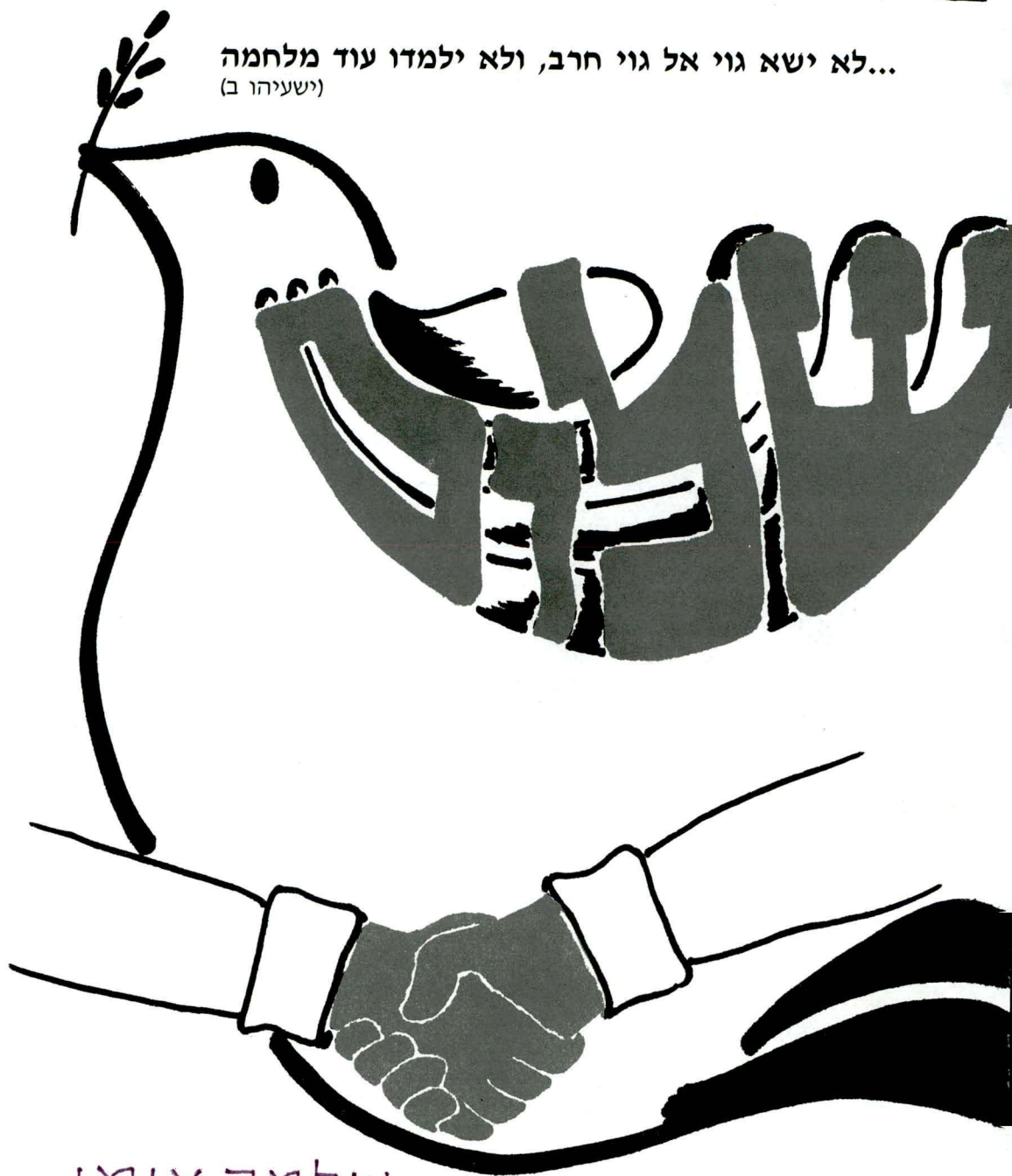

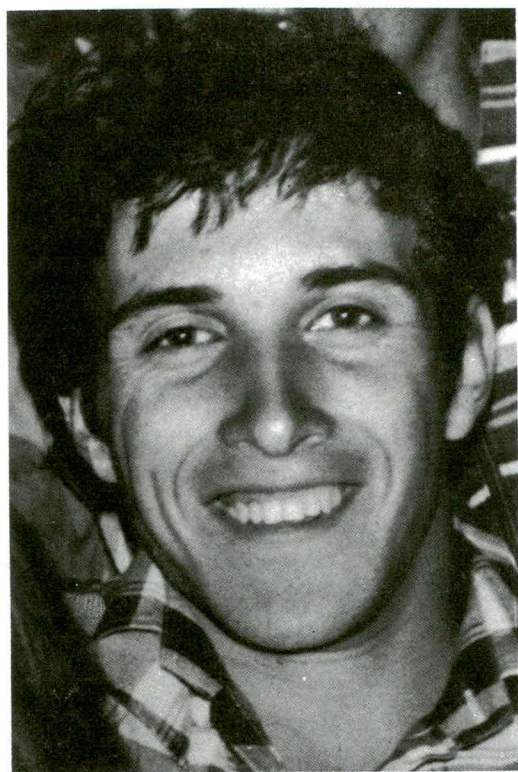
...לא ישא גוי אל גוי חרב, ולא ילמדו עוד מלחמה
(ישעיהו ב')

שלמה, אומן
היד
לזכרו

"היחידים הנספים בלא משפט שבתוך המהפכה של שטף המלחמה, יש בה ממידת מיתת צדיקים המכפרת, עולים הם למעלה בשורש החיים, ועצמות חייהם מביאה ערך-כללי לטובה ולברכה אל כלל בנין העולם. (הראי"ה קוק זצ"ל אורות המלחמה פרק א')

חבריא ג' ובווע"ז, ה' עמכם!
 חוברת זו, היא פרי עתם של חברים וחניכים.
 אנו מקוים שתהיה ראשונה מבין סדרת חוברות שתעסוקנה במגוון רחב של נושאים. אין עקרון של חוברות אלה המאמרים כשלעצמם, אלא- היותם גורם מדרבן ליצירתיות בתחום המחשבה.
 מגוון הנושאים בא להרחיב ככל שניתן את תחומי התענינותו של הכותב.
 דברים שאנו מאמינים כי היו מטרה לעיני שלמה, בפעילותו הברוכה עם הנוער.

"מגרפה היתה בבית המקדש עשרה נקבים היו בה וכל אחד מוציא עשרה מיני זמר ונמצאת כולה מוציאה מאה מיני זמר".

המגרפה מבטאת יותר מכל את האיחוד וההרמוניה. היא איננה משמיעה קול אחד בלבד אלא שלל קולות החוברים יחד לקול אחד נפלא בנעימותו ואדיר בעוצמתו. אם אפשר להמשיל אדם לכלי, אין לך משל טוב יותר לשלמה ז"ל מהמגריפה שבמקדש. שלמה, כך חברו כל הקולות השונים והיו לקול אחד!... כך ראינו את הגדלות – בשיקול הדעת ובחכמה – כל מבוכה (ונבוכנו פעמים רבות).

ידענו שממך נשמע פתרון... לפני שנים בעודך נער, מדרוך מן השורה ב'עזרא' ראינו אותך כמבוגר יותר מן האחרים. פגשנו אותך בבית המדרש, בחנויות הספרים, באותם מקומות חתומים בפני רב בני גילך ואתה הלכת בהם כבן בית. פגשנו אותך בישיבה ממחר לכל דבר חכמה. תמיד מתוך אהבת הלימוד ומתוך שמחת הלימוד. כאילו רק הלימוד הוא ענייך.

פגשנו אותך לאחרונה כשאתה מלא חזון וחולם כנער לעשות דברים גדולים בתמימות של ילד – ופקחות ובטחון של זקן שחוברו יחדיו... את העזרא רצית לראות כתנועת נוער חרדית שיוכלו להסתופף בין כתליה אנשים בעלי השקפות שונות. חרדת מפני מצב שהעזרא תזדהה עם השקפת עולם אחת ובכך ראת את יחודה. בלשון הזהב שלך אמרת: "אני רוצה ש'העזרא' תהיה 'אוטוסדרה' שבה נתיבים רבים וכולם לכיוון אחד". מטרה אחת אבל דרכים רבות להגשמתה..."

(קטעים מתוך הספר שנאמר ביום השלושים)

"כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה
לשלום"
(דברים נ' י')

רחל שילה

"השלום קודם המלחמה"

תוכן:

פתיחה

דיון בשאלה לאיזה סוג מלחמה הכתוב מתכוון?
דיון בשאלה האם מצוה זו נמנית עם שאר המצוות?
דיון בשאלה על פי אלו תנאים נעשה ונגמר השלום?
סיום

השלום קודם למלחמה

"כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה שלום" (דברים נ' י') על אף הידיעה הברורה של ישראל שלפניו אויב, דורשת התורה ממנו, שיקדים את השלום למלחמה, שנאמר: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה שלום", פסוק זה הנו היחיד העוסק בענין זה בתורה ולא שמענו את פרטי מצוה זו במקום אחר. לאחר עיון במפרשים העוסקים בפסוק מתעוררות מספר שאלות:

- (1) לאחר קריאת האב"ע במקום מתעוררת השאלה מהו תוקף המצוה והאם זהו חיוב בכלל? והרי דבריו וקראת אליה — מצוה ויתכן שהוא רשות; אם כן עלינו לברר האם מצוה זו נמנית עם שאר המצוות?
- (2) התורה אינה מתיחסת לסוג המלחמה שעליה מדובר אלא כותבת בכלליות "כי תקרב אל עיר להלחם עליה", שאלה זו הטרידה רבים מהפוסקים ומפרשי התורה, הדעות חלוקות בעיקר סביב דעותיהם של רש"י ורמב"ן וכן פסק הלכתי של הרמב"ם; אם כן ננסה לברר: לאיזה מלחמה הכתוב מתכוון?
- (3) אם נענה האויב לקריאת השלום, מהם התנאים שעל פיהם נעשה ונגמר השלום (שאלה זו מפורטת ביותר ונשנו בה הרבה הלכות, לכן נגעתי רק על קצה המזלג בענין זה).

אנסה להתחיל ולברר את שאלתנו השניה והיא:

לאיזה סוג מלחמה התכוון הכתוב, למלחמת רשות או גם למלחמת מצוה?

לשם ברור שאלה זו היה עלי להכנס בעובי הקורה בבעיית הגדרת מלחמת הרשות ומלחמת המצוה. אך מכיון שלא בכך רציתי לעסוק, אגדיר בקצרה מה הן שתי המלחמות על פי הדעה המקובלת, והיא דעת הרמב"ם: מלחמת מצוה: אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה ואיזו היא מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעת העממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. מלחמת רשות: ואחר כך נלחם במלחמת רשות! והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

(רמב"ם מלכים פ"ה)

כפי שהוזכר לעיל יש שתי גישות עיקריות בנושא, והן גישתו של רש"י וגישת הרמב"ן.

דעתו של רש"י: (דברים נ' י')

רש"י בפירושו לפסוק אומר ברורות: "במלחמת הרשות הכתוב מדבר, כמו שמפורש בענין" כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאוד אשר לא מערי הגויים האלה הנה..." מכאן אנו רואים שבמלחמת מצוה אין לנו לעשות כן, שכן אי אפשר להעלות על הדעת שבמלחמת מצוה כגון כיבוש ארץ ישראל, או מלחמת עמלק, או עזרת ישראל מיד אדם הבא עליהם, יש להשאיר את יוזמת ההתקפה לצד האויב.

דעתו של הרמב"ן: (דברים נ' י')

הרמב"ן לאותו פסוק מביא את דברי רש"י אך דוחה אותם ואומר: והכונה לרבותינו (במה שאמרו בספרי שהכונה למלחמת רשות) אינה ככתוב הזה, (בפסוק זה) אלא לומר שהפרשה בסופה (בהמשך הפסוקים) תחלק בין שתי המלחמות (מלחמת רשות ומצוה) אבל קריאת השלום אפילו במלחמת מצוה, היא שחיבים

לקרוא לשלום אפילו לשבעת העממים, שהרי משה קרא לשלום לסיחון מלך האמורי, ולא היה (משה) עובר על עשה ולא תעשה שכתוב: "החרם תחרימם ולא תחיה כל נשמה" אבל ההפרש שביניהן (בין מלחמת רשות למצוה) כאשר לא תשלים ועשתה מלחמה שצווה הכתוב ברחוקות (ערים רחוקות) להכות את כל זכריה ולהחיות להם את כל הנשים והטף בזכרים. ובערי העמים האלה כתב להחרים גם הנשים והטף וכך אמרו רבותינו במדרש: "יהושע בן נון קיים פרשה זו, מה עשה יהושע? היה שולח פרוז דוגמות בכל מקום שהיה הולך לכבוש, והיה כותב כל מי שמבקש להשלים יבוא להשלים. ומי שמבקש לילך — ילך לו, ומי שמבקש לעשות מלחמה — יעשה מלחמה. הגרגשי פנה והלך לו, הגבעוני שהשלים עשה להם יהושע שלום, שלושים ואחד מלכים שבאו להלחם, הפיצם הקב"ה וכך אמר הכתוב בכולם: "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל, בלתי החיו יושבי גבעון, את הכל לקחו במלחמה, כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל, למען החרים, לבלתי היות להם תחנה, כי למען השמידם כאשר צוה ה' את משה — מכלל שאם יצו להשלים (למרות שהיו משבעת העממים שנאמר בהם "לא תחיה כל נשמה") היו משלמים עמהם".

מגישתו של הרמב"ן אנו רואים מה גודלו של השלום, שאף במלחמת מצווה אנו צריכים לנסות ולדחוק מצוה זו מידינו ע"י שאלת שלום מאויבנו, ובכללם גם עמלק.

דעת שאר המפרשים על הפסוק:

מלבי"ם אינו מגבש דעה לעצמו אלא מביא את שתי הדעות שהוזכרו לעיל ומפרט בענין היחס לעמים הנכבשים, וכן דן בבעיה האם מדובר רק בעיר או גם בכרך, ביחיד או ברבים?
האברבנאל: באותו פסוק מביא את דברי הרמב"ן ומסכים אתם, אם כן לפי שיטתו "אחד במלחמת מצוה ואחד במלחמת רשות".

הראב"ד: דעתו אינה ברורה וחד משמעית וראיתי שיש צורות שונות להבינה, אך דעה אחת מקובלת היא שמדובר גם במלחמת מצוה לפי שיהושע פנה לשבעת העממים לפני כניסתו לארץ. אך יש שיבינו ענין זה בצורה אחרת והיא: עד שלא נכנס לארץ, אף המה שבעת העממים היו בכלל הערים "הרחוקות ממך" ועוד היתה כמלחמת הרשות אבל במלחמת המצוה דעתו שאין קוראים להם לשלום והדבר צריך עוד עיון. כיצד התמודדו מפרשי רש"י "המזרחי ו"גור אריה" עם הוכחותיו שלכאורה סותרות את גישת רש"י? המזרחי: מתיחס להוכחת הרמב"ן מדברי הירושלמי שיהושע היה שולח כתבים עם הצעה לשלום למדינות עמן נלחם, וטוען שכל זה היה לפני הכניסה לארץ ומהכניסה לארץ לא עשה כן יהושע, לפי שאנו רואים שהארץ היחידה שנענתה היא החיוי בספור הגבעונים אך אם נענו הם לשלום מדוע באו מחופשים? אלא מכיון שלא שלח יהושע קריאה לשלום — עשו זאת בערמה.

הוכחה שניה שמביא הרמב"ן היא פנייתו של משה לסיחון מלך האמורי "ולא היה עובר משה על עשה ולא תעשה של החרם תחרימם ולא תחיה כל נשמה", אינה הוכחה לדברי המזרחי, מכיון שהמצב בו עמדו בני ישראל באותה תקופה הוא מצב שונה, אין זה מצב של כוננות למלחמה אלא התכוננו להלחם בהם בעתיד. "משום שלא נצטוו ישראל להחרימם רק כשהתקרבו אליהם למלחמה כמו שכתוב "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וגו'" אבל סיחון שלא היתה דעתו להלחם עמן עכשיו עד שיקבשו תחילה את הארץ אשר נשבע לאבותם, וכן לא בקשו אלא דרך לעבור בה ואין זה מענין המלחמות.

כנגד הטענה שמבטסת על ספור הגבעונים ועל הפסוק לא היתה עיר אשר השלימה לבלתי החיו (ז"א ששאלו כל עיר ועיר) שקוראים אף במלחמת מצוה, אומר המזרחי שאין מחלוקת המתבססת על הוכחות אלו, משום שלדעתו פסוק זה דן בענין המס שהיו שפלים ועבדין בגופם ולדעת הרמב"ן פסוק זה דן בשבע מצוות בני נח, מכאן אנו רואים שאין בסיס משותף למחלוקת, כי כל אחד מבין את הפסוק בצורה שונה, לכן אין מקום למחלוקת.

הטענה המתבססת על הפסוק "כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרים לבלתי היות להם תחנה כי למען השמידם כאשר צוה ה' את משה" ז"א שפני אלוקים לשלום אך ה' חזק את לבם — אינה טענה משום שיש מחלוקת בין רש"י לרמב"ן בקשר לענין "והיה אם שלום תענך ופתחה לך יהיה כל העם הנמצא בה למס ועבדוך" לפי רש"י למס ועבדוך — עד שיקבלו עליהם מס ושעבדו אך לא שבע מצוות בני-נח. והרמב"ן מכניס את שבע מצוות בני נח בתנאי השלום אצל שבעת העמים. מכאן שאם אנו מדברים על שבעת העממים היו צריכים להכניס זאת לפסוק.

רש"י טוען שכתוב שהיו לך למס ועבדוך ז"א עבודה בגופם ובממונם, אין הכוונה לשעבוד רוחני המכיל את שבע מצוות בני נח.

כפי שהזכרתי קודם ישנה מחלוקת נוספת בין רש"י לרמב"ן ומן הראוי להזכירה בכמה מלים: אנו יודעים שיש ענין של דרישה לחזרה בתשובה שהיא קיום שבע מצוות בני נח או שהכונה היא להתגירות? רש"י — מפריד בין חלק העמים היושבים בגבולינו לבין חלק שאינו בגבולינו (ללא הפרדה בין שבעת העמים לשאר הגוים) את הרחוקים מאתנו נקבל אם עושים תשובה, אך את הקרובין לא נקבל מכיון שאנו חוששים שהם עושים זאת מיראה, ואנו חוששים לקלקל העם בעקבות זה.

רמב"ן — מפריד בין ז' עממים לבין שאר האומות ואומר שז' עממים רק אם עשו תשובה אינם נהרגים ושאר האומות מספיק שישתעבדו ונחרימם. וכל הענין המפריד בין ז' עממים לשאר האומות הוא מכיון שהם אדוקים יותר בעבודת גלולים ומכל מקום. אנו למדים משלמה שקבל את החייו והיבוסו ושאר בני העמים הנותרים שראוי היה שנקבל כל עם החוזר בתשובה, אך אם אנו חוששים לקלקול העם ע"י קבלת החזרה בתשובה — אפשר לא לקבלה.

"גור אריה" מתמודד עם המחלוקת כך:

לענין הוכחת הרמב"ן מיהושוע שהיה שולח מכתבים לכל עיר ועיר מתיחס ה"גור אריה" ואומר מרגע שעברו בני ישראל את הירדן, נחשבו לכובשים. ע"כ לא יתכן שכובש יש לשלוח לארצו — מכאן אנו לומדים שיהושוע שלח מכתבים אלה לפני הכניסה לארץ. וכל זה רק לענין שבעה עממים, המובטחים לנו ואנו נקראים כובשיהם מרגע הכניסה לארץ, אך לגבי שאר האומות אין לנו מצוה לכבוש אין אנו נקראים כובשים, וממצוה עלינו לשאול לשלום.

לענין המחלוקת השניה רש"י — רמב"ן: מה שכתוב שלא היתה עיר שהשלימה מדובר בענין עבודת גלולים, ואותם ברור שיש לקיים. ומה ששלח יהושוע שכל הרוצה לבוא להשלים — יבוא וישלים, הוא בענין העבדות ולא בענין ע"ג, משום שכאשר העם נפוץ תחת ידינו, והוא מעצמו מחויב במצות בני נח, ומצוות בני נח כוללות את אסור עבודה זרה אל לנו לחשוש מלקבל תשובתם אך אם אנו חוששים לעמוני וחושבים שקבלו זאת מיראה — מותר לנו שלא לקבל את תשובתם.

נמצאת עוד הוכחה לדברי רש"י שאין שואלים את שבעת העממים לשלום ע"י שלילת ההוכחה עם הגבעונים לפי שכתוב שם: "לא הכריתום בני ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה" משמע שאם לא נשבעו נשיאי העדה היו מכים אותם אע"פ שהשתעבדו וקבלו מסים עליהם.

לפי ה"גור אריה" כל ענין השלום נראה דחוק כי אין זה שלום ממש אך נצטוינו לו משום "ודאי אמרה התורה שיש לקרוא לכל הערים לשלום כי השלום מביא טובה וכן אמרו גדולי השלום ואפילו בשעת מלחמה צריכים שלום.

וכל ענין הגבעונים אינו ענין השלום אלא ענין כריתת ברית בין עמים וכן כל מה שקיים יהושוע לו' עמים עשה מרצונו הטוב, ואם היו מקבלים על עצמם את השלום לא היינו חוששים שנלמד מהם משום שהם כפופים תחת ידינו ואינם רשאים לעבוד עבודה זרה.

ראינו כיצד התמודדו מפרשי רש"י עם הוכחותיו של הרמב"ן, אך אני חושבת שבלי קשר לענין המחלוקת ראינו את חשיבות השלום בדברי ה"גור אריה": "ודאי אמרה תורה שיש לקרוא לכל העמים לשלום, כי השלום מדה טובה היא, וכן אמרו גדולי השלום ואפילו בשעת מלחמה צריכים שלום".

נפסק להלכה ע"פ הרמב"ם:

אין עושים מלחמה עם אדם מעולט עד שקוראין לו לשלום אחד מלחמת רשות ואחד מלחמת מצוה; שנאמר: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה שלום" אם השלימו וקבלו שבע מצוות בני נח עליהם אין הורגים בהם נשמה והרי הם למס.

לענין השאלה הראשונה ששאלתי בפתיחתי האם זו מצוה הנמנית עם שאר המצוות?

כפי שראינו הרמב"ם מונה את המצוה במנין מצוותיו ופוסק להלכה את האמור לעיל, כמו כן מצוה זו מופיעה בספר המצוות לרמב"ם מצוה ק"צ בסדר מצוות עשה: הוא שצונו המשפט שנתן לנו במלחמת שאר האומות והיא נקראת מלחמת רשות, וזה מה שנצטוינו כשנלחם עמהם שנבטיחם על נפשם לבד אם ישלימו אתנו הארצות ונחייבם לשלם לנו מסים.

בעל ספר החנוך: מונה את המצוה במצוה תקכ"ד: מצוה לשלוח לערים שצרים עליהם שנצטוינו בהלחמנו בעיר אחת מצד הרשות; שנרצה להלחם בה, וזו היא מלחמת רשות, שנבטיח אותם שלא נהרגם אם ישלימו עמנו.

ספר מצוות גדול:

מצות עשה לקרוא אפילו לשבעת עממים לשלום, כל שכן למלחמת הרשות עם שאר האומות שנאמר: "כי

תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת עליה לשלום" אם כן לסכום ענין זה אנו רואין שעל אף ספקותיו של האב"ע בענין זה המובאות לעיל, בעלי ספרי המצוות הידועים מונים מצוה זו כאחת המצוות. כל זה יכול להדגיש ולהראות את חשיבות ענין השלום.

התנאים שעל פיהם נעשה ונגמר השלום:

הקריאה לשלום כיצד?

כתב הרמב"ם: שלושה כתבים כתב יהושוע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם מי שרוצה לברוח שיברח, מי שרוצה להשלים שישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה שיעשה. יש רוצים ללמוד מהרמב"ם שלושה דברים:

(א) תחילה קוראים קריאת שלום כללית לכל מחנות האויב, שכן עשה יהושוע עד שלא נכנס לארץ.
(ב) חוזרים וקוראים שלום לכל עיר ועיר בנפרד.
(ג) שולחים שלוש פעמים קריאות של שלום כשלום הרמב"ם "שלח לבם, וחזר ושלח וחזר ושלח אך לא כל הדעות מצדדות בדעה זו, לדעתם מספיקה פעם אחת בלבד.
עוד הוכחה לענין הקריאה שלוש פעמים: כתוב "כי תצור עיר ימים רבים להלחם עליה..." ימים־שניים, רבים־שלושה, מגיד שתובע שלום שניים שלושה ימים עד שלא נלחם בה.
תנאי השלום (רמב"ם הלכות אסו"כ פ"ב)

(א) השלימו ונתגירו לשם שמים מתוך הכרה ודעת ה' ולא מחמת אימה וחרכ מלחמה ולא לשם השגת טובה והנאה כלשהי, דינם כדין גרי צדק גמורים. כמבואר בהלכה כל העכו"ם כולם כשנתגירו ויקבלו עליהם כל המצוות כולם... הרי הם כישראל לכל דבר ואפילו מי שנתגייר משבעת העממים שכן אתה מוצא ברחב הזונה — שמונה כהנים גדולים ושמונה נביאים יצאו ממנה.

(ב) אם נענה האויב לקול הקריאה הראשונה והלך לו באשר הלך לחו"ל שוב אין להם לישראל שום דין ודברים עמם.

(ג) כלעכו"ם שקבל עליו, שלא בשעת מלחמה, בתום לב ובאמונה את שבע מצוות בני נח, אפילו הוא משבעת העממים שנאמר בהם לא תחיה בהם נשמה, הרי זה גר ותושב לא יהרג כל זה קיים עד שבא סנחריב, בלבד את האומות, וכולם בגדר גוי ותושב ואסור להרגם אף עמון, מואב ואדום.
הערה: מן הראוי היה לציין שבכל המאמר לא התיחסתי לענין מואב, עמון, ואדום, שכפי הידוע הלכותיהן שונות, מכיון שלא היה בידי להקיף נושא זה.

לסכום־הנלמד מן הנושא לעיל:

1. אף עושים מלחמה אחד מלחמת רשות ואחד מלחמת מצוה, אלא אם כן פותחים תחילה בקריאה לשלום.
2. די לקרוא לשלום פעם אחת בלבד (רשאים לקרוא מספר פעמים, כל עוד יש סכוי שהקריאה תענה.
3. אין להקדים ולא לאחר את הקריאה לשלום, אלא היא צריכה לבוא שניים או שלושה ימים לפני ההתקפה.
4. אויב שברח עקב קריאת השלום, שוב אין לנו דין ודברים עמו.
5. נענה האויב והשלים, חייב לבטל עבודת האלילים ושוב אין הורגים אותו.
6. קבל על עצמו את שבע מצוות בני נח — הרי הוא בחזקת גר תושב.
7. כמו כל גר תושב הוא נהנה מכל זכויות בני מעמדו, כגון שרשאים לשבת בכל מקום וכו'.
8. קבלו עליהם שבע מצוות בני נח, שעבוד מלכויות ואף מיסים, כורתיים עמם ברית שלום ואחווה ובלבד אם אינם משבעת העמים או מזרע עמלק, והללו אע"פ שמקבלים אותם כ"גר תושב", אין כורתיים עמם ברית לעולם.
9. לאחר שבא סנחריב ובלבל את האומות, ואיננו יודעים מי הוא משבעת העממים ומי מזרע עמלק, עמון, מואב, מצרים ואדום — הושוו כל באי העולם וכל מי שהשלים וקבל פרטי השלום הנ"ל, כורתיים עמו ברית שלום ואמת.

ומן הראוי הוא לסיים בתפילה לשלום מתוך התפילות לרבי נחמן מברסלב:

אדון השלום
מלך שהשלום שלו
עושה שלום ובורא את הכל!

יהי רצון מלפניך
שתבטל מלחמות ושפיכות דמים מן העולם
ותמשיך שלום גדול ונפלא בעולם
ולא ישא גוי אל גוי חרב
ולא ילמדו עוד מלחמה

עזרנו והושענו כולנו
שנוכה תמיד לאחוז במידת השלום
ויהא שלום גדול באמת
בין כל אדם לחבירו ובין איש לאשתו
ולא יהא שום מחלוקת אפילו בלב
בין כל בני האדם.
ויהא כל אדם אוהב שלום ורודף שלום
תמיד באמת ובלבב שלם
ולא נחזיק במחלוקת בכל העולם
ואפילו נגד החולקים עלינו.

ולא נביש שום אדם בעולם
מקטן ועד גדול
וננוכה לקיים באמת מצות ואהבת לרעך כמוך
ובכל לב וגוף ונפש וממון

ויקוים בנו מקרא שכתוב
ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד
והשבתי חיה רעה מן הארץ
וחרב לא תעבור בארצכם

ה' שלום ! ברכנו בשלום !

ביבליוגרפיה:

- רש"י דברים נ' י'
- רמב"ן דברים נ' י'
- אבן עזרא דברים נ' י'
- מלכים דברים נ' י'
- אברבנאל דברים נ' י'
- רמב"ם הלכות מלכים פ"ה א'
- ספר החינוך
- ספר מצוות גדול
- ספר מצוות רמב"ם
- פירוש רבינו אליהו מזרחי על רש"י
- פירוש המהר"ל על רש"י "גור אריה"
- הראב"ד לענין דברים נ' י' בהערתו על הרמב"ם הלכות מלכים פרק ו' א'

גדול השלום, ששמו של הקב"ה נקרא שלום,
שנאמר: "ויקרא לו ה' שלום".

מדרש רבה נשא

מיכאל רוטנברג

"תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם"

הקדמה

התכונה הבולטת ביותר של שלמה היתה, לפחות בעיני, רב-גוניותו המופלאה. בקיאותו בשטחים שונים מאמנות ועד שיטות בלימוד הלכתי, היותו שייך ומעורה במגזרים שונים של הציבור בישראל משיבות ועד לאוניברסיטה, הידע הרב ובטויו המעולה תמיד הרשימו אותי. אך לא אחת תמהתי: איך המגוון הזה משתלב לאישיות אחת, איך זה שלא מתחוללת התנגשות רבתי בין התכונות הללו? מציאות זו למול עיני ביטאה למעשה, בזעיר אנפין, כבעולם קטן, את קיומה הזוהה בעולם של ישראל והיהדות בכלל (ואף למעבר לזה). והתמיהה רבה עוד יותר: איך ניתן להשכין שלום בזה, ולהתיחס נכון לרובי פנים עצום כזה. אינני מתימר לתת תשובה מלאה לבעיה זו, אלא להתיחס למאמר חז"ל אחד בתחום זה, לאור השקפותיהם השונות של חכמי ישראל, ויהי רצון שאשכין שלום ביניהם גם בנושא זה.

בסוף מסכת ברכות נאמר: "אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר 'וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך' (ישעיהו נ"ד) – אל תקרי בניך אלא בוניך". "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהלים קי"ט). "יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך, למען בית ה' אלוקינו אבקשה טוב לך" (שם קכ"ב). "ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" (שם כ"ט).

"שבעים פנים לתורה". וגם בנושא שלפנינו מרובות הבעיות, ודברי רבותינו ערוכים על מישורים שונים. סדור הדעות כאן הוא מבחץ פנימה, מהמישור המעשי וההסתכלות השמושית לכוון הסברת הדברים באופן פנימי יותר. אגב הרצאת עיקרי הדברים, יש המתבארים נקודות מספר בקשר לנסוחו של מאמר זה, לסדור הפסוקים הסמוכים לו, למיקומו וכדומה.

★

הגישה המעשית ביותר בפרושו של מאמר זה, מובעת ע"י הרב משה רוזנבוים (לחם רב – על הסידור). הוא מפרש מאמר זה מן הבחינה החברתית, כלומר שת"ח ירבו שלום בעולם ע"י שישפטו את העם משפט צדק וישיבו כל מחלוקת בדרכי התורה ש"דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". לרעיון זה הוא מביא שתי דוגמאות. האחת, מפירוש ה"כתב סופר" על ברכת כהנים (במדבר ו'), שתמה מדוע פתח הכתוב בלשון רבים "כה תברכו את בני ישראל אמור להם" וסיים בלשון יחיד "יברכך וכו'". אלא, שרצה לומר, שהברכה תחול על הרבים רק אם יהיו כיחיד, מאוחדים בלבם, שהרי לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל יותר מן השלום. ושלום זה יושג ע"י מה שיישובו המחלוקות על פי תורה ודרכיה וילך על העם בדרכי התורה. וממשיך בעל ה"לחם רב" שלכן גם נאמרה פרשת העליה לרגל בלשון יחיד "יראה כל זכורך" משום שנצטוונו ליעשות כאיש אחד ובלב אחד. ושוב, מטרה זו תושג ע"י שנקיים מה שנשמך לפרשה זו "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך" – הבחינה המעשית של רבוי השלום בעולם, ע"י המשפט.

באופן דומה מפרש גם הרב אליעזר פאפו (בספרו "פלא יועץ" ערך "שלום"). אלא שהוא נוגע בנושא השכנת שלום שלא דרך המשפט, אלא דרך ההשפעה הישירה, בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, ודבריו ברורים ונוקבים, וקובעים הלכה למעשה, וזה לשונו: "וראוי לגדול למחול על כבודו לילך אצל קטן בשביל לתווך שלום, שלא יהא כבודו יתר על כבוד שם שמים, ועיקר מצוה זו כבודה בגדולים כי שיח ושיג להם להסיר לב האבן בנועם שיח, ודבריהם עושים פירות או מפני הבושה או מפני הכבוד, וע"כ אמרו "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם", עכ"ל.

תלמידי חכמים יכולים להשכין שלום בעולם, לא רק בדרך ההשפעה הישירה על הציבור, אלא אף על ידי דוגמא אישית, כלומר, ע"י השכנת יחסי אהבה ואחוה בינם לבין עצמם, למרות כל המחלוקות. בדרך זו מפרש הרב ברוך אפשטיין (בעל המחבר "תורה תמימה") בפירושו "ברוך שאמר". מתוך שימת לב לעובדה שמאמר זה מופיע בסיומם של כמה מסכתות (ברכות, יבמות, נזיר, כריתות), מפרש הוא, באופן הנזכר, שכונת מאמר זה היא, שלא יחשוב הלומד בראותו כל המוני המחלוקות והדיונים בין החכמים השונים, שחכמינו ז"ל בעלי מחלוקת הם. לכך אמר שת"ח מרבים שלום בעולם, כי כל מטרת הויכוח הוא

למען ברור האמת והדין האחד, כמו שאמר ר' יוחנן בהספדו על ריש לקיש "בד הוי אמינא מילתא הוי בר לקישא מקשה לי כ"ד קושיין ואנא מפריקנא ליה כ"ד פירוקן וממילא רווחא שמעתא" (— כשהייתי אומר דבר, היה בן לקיש מקשה לי 24 קושיות, והייתי עונה לו 24 תירוצים ומתוך כך מתבררת השמועה, ב"מ פ"ד ע"א) בצורה דומה מפרש הוא את המאמר הידוע "אלו ואלו דברי אלוקים חיים", שכמו שבתזמורת ישנם קולות שונים, וע"י פעולתם המתואמת תצא מנגינה נהדרת, כך מסתירות הדעות וניגודי המחשבות תצא ההלכה ויתברר הדין לאמתו. וע"כ דורשת הגמרא בקידושין (ל' ע"ב) את הפסוק "את יהב בסופה" (במדבר כ"א) אל תקרי בסופה אלא בסופה שאפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה לזה ואינם זוים משם עד שנעשים אוהבים זה לזה.

יש שמסבירים באופן פשוט לפי מה שנאמר בפרשת "בחוקתי": "אם בחוקתי תלכו... ונתתי שלום בארץ", ומובן שההליכה בחוקות ה' כוללת ואף עיקרה הוא בלימוד התורה, ומתוך כך נמצא שת"ח מרבים, ע"י עצם למודם, שלום בעולם. (עץ יוסף על הסידור). ואפשר גם, שישנם שני סוגי לומדי תורה, מי שלומד תורה, אף שאינו מחדש בה דבר הוא "מקים" שלום בעולם, כלומר משפיע טובה לעולם (ונקרא השפע "שלום" לפי שכאשר אין שפע ויש רעבון, עינו של אדם צרה בחבירו ומתוך שפע הברכה בא השלום). וישנם תלמידי חכמים שמחדשים בלימודם ומתוך זה הם "מרבים" שלום בעולם, ומתוך זה נמשך שלום וברכה אף לאוהבי תורה שאינם לומדים. ומעלתם גדולה עד כדי ש"אין להם מכשול", ומתוך כך נמשך שלום אף לרשעים ולכל העם, אשר נכללים כולם במושג "ירושלים" — יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך. ("שלמה משנתו" עמ"ס ברכות). על מישור פנימי — סגולי זה, שעיקרו בהררי קודש, הולך גם הרב נפתלי כהן צדק (בספרו "שמיכת חכמים" על מסכת ברכות, פרנקפורט תס"ד). הוא מפרש, שהרי ידוע שבית המקדש נחרב על ביטול תורה של תינוקות של בית רבן ואף על ביטול תורה של גדולים. כלומר שלומד תורה בכוחו להחזיק בית מקדש על מכונו. בהמשך לכך, בא ר' חנינא וחיידש שלא רק שת"ח מקיימים המקדש המשכין שלום בעולם אלא אף "מרבים שלום", כלומר שגם בזמן שבית המקדש חרב, מרבים שלום וזוהי הכוונה "שלימוד תורה יהיה כל כך גדול שיגרום שייבנה המקדש במהרה בימינו" (שם, עמוד קל"ד).

עד הנה, התבארו הדברים מתוך השכנת השלום ע"י מציאות של תלמידי חכמים בתוך הציבור ופעילותם בדרכים שונות. ניתן גם לומר, שה"שלום" הוא במסגרת "העולם" בצורה אוניברסלית יותר, כלומר, בין ישראל לאביהם שבשמים. בדרך זו הולך המהרש"א בחידושיו למסכת ברכות ויבמות. הוא מסיק, לאחר שדחה אפשרויות שונות, ש"לכאורה יראה, דודאי בארבעה מקומות אלו יש טעם לדבר, ובמקומו של כל אחד יתפרש", כלומר שישנו ביאור מקומי למאמר לפי שייכותו לענינה של המסכת. ואכן, בסוף מסכת ברכות מבאר המהרש"א ש"לפי שכל מסכת זו, התפילות והברכות הנזכרות בה, הם תיקון דרבנן וטעמם להרבות בזה שלום בעולם והיינו בין ישראל לאביהם שבשמים". ובאופן דומה מתבאר גם סמיכותו של מאמר זה בסוף מסכת נזיר. לציון אם המבשר עדיף או העונה עדיף. על אותו מישור בין הקב"ה לעולמו, אלא שמצב בטויו של הקשר הזה — בתורה, מפרש המהרש"א מאמר זה גם בסוף מסכת יבמות. במסכת זו מופיע מספר פעמים העקרון שחכמים עקרו דבר מן התורה, מתוך בעיות הקשורות בדיני חליצה ויבום, עיגון האשה וכדומה. עד כך הקלו חכמים, משום שמדה יסודית היא בתורה השלום בין ישראל לקב"ה שלא יתרעמו וכו', ודבר זה מוצא ביטוי במאמר זה בסיומה של המסכת. גם כנגד כהן גדול, יששכר איש ברקאי שזלזל בכבוד שמים, ולא ייצג נאמנה את הקב"ה בעולמו מובא מאמר זה בסופה של מסכת כריתות. כלומר, שאע"פ שלכל מסכת יש טעם מקומי השייך לענינה של המסכת, בולט הקו המשותף של הסברת המאמר במישור וביחס שבין הקב"ה לעולמו ולהפך.

המהר"ל מפראג מניח בדבריו יסוד, שרביי השלום אינו ע"י לימוד התורה כאמצעי להשגת מטרה מעשית או רוחנית כלשוא. השלום בעולם הוא עצם רבוי של לימוד תורה, הגדלתן של הדעות השונות, זהו בעצמו השלום. כלומר שהשלום הוא הכללת כל הדברים והדעות בסדר אחד ובשלמות אחת, ולאו דוקא מתוך הדבר השלם היוצא מביניהם. זוהי לשיטתו המפורטת יותר לגבי דין אחר ("נתיב השלום" פ"א) "אמר רב המנונא אסור לאדם שיתן שלום לחבירו בבית המרחץ, ואע"פ שמותר לומר "אמת" שהוא חותמו של הקב"ה, וזה, כי הש"י עושה שלום בין כל הנמצאים ואם לא היה השם יתברך עושה שלום בין ההפכים שהם בעולם, אין העולם מתקיים כי הנמצאים יש בהם את ההפכים והוא יתברך כלל את הכל... ומצד אשר השם יתברך כולל הכל ומקשר ומאחד הכל וזה הוא השלום בעצמו" (עי' "נתיב האמת" פ"ג). בעקבותיו מפרש גם מרן הרב זצ"ל ("עולת ראייה" ח"א עמ' ש"ל). שהבאת השלום לעולם אינה כי אם ע"י רבוי השלום, "הרביי של השלום הוא, שיתראו כל הדברים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש (המשך בעמוד 15)

השלום בתהליך הגאולה

התוכן:

- א. הקדמה
- ב. מבוא
- ג. תהליך הגאולה בתנ"ך
- ד. הבעיה
- ה. נסיון לפתרון
- ו. מקורות ובבליוגרפיה

א. הקדמה

לפני שנגש אל המבוא וממנו אל העבודה, ברצוני להקדים מספר הערות:

- ★ בעבודתי לא רציתי להכנס למגוון הפרושים על הגאולה, שכן זהו נושא נרחב שרבים כתבו עליו, ובודאי לא היה מצטמצם בתוך דפי עבודה זו. לכן העדפתי לכתוב אך ורק לפי הפשט המשתמע מן הכתובים ולפי מדרשי חז"ל בנידון.
- ★ מומלץ מאוד לעיין בזמן הקריאה בהערות שבסוף כל פרק – הן מוסיפות הבהרה והארה רבה לענין.
- ★ התחלתי את העבודה בתיאור של הגאולה ותהליכה, כפי שהוא משתקף מן הכתובים, שכן הוא חיוני להבנת הבעיה וגם לפיתרון.
- ★ בפרק ג', העדפתי לצטט את הפסוקים המתאימים בכל שלב, למרות הטרחה לקורא. יתכן, שבקריאה ראשונה, המעיין בכתובים לא יסכים לדעתי אך יש לקרוא ולהשוות את כל ארבעת המקורות ומתוך כך, כך תקוותי, יובהרו דעותי.
- ★ מדרשי חז"ל בנושא רבים מאוד. אך יש להבחין ביניהם, שכן כמה מהם עוסקים בשלום בעוה"ז, ורק חלקם עוסקים בשלום לעוה"ב. העדפתי לא להכנס להסבר המדרשים ולקטתי רק את הברורים ביותר.

ב. מבוא

הרצון לעסוק בנושא זה – השלום בתהליך הגאולה – התעורר, כאשר הוצג 'השלום' כנושא לעבודות. השלום, שכה רבות מדובר בו בזמננו והצגתו כנושא לעבודה ולמחקר, גירה את החוש הבקורתי שלנו. מתוך השקפות בקורתיות פנינו לבדוק את מקומו של השלום בתחומים שונים, את השפעתו ואף את הצורך שבו.

כרגיל, מתוך ההשקפה הכללית שלנו על דורנו, שהינו דור "אתחלתא דגאולה", פנינו לחפש את השלום בגאולה, ומתארי פרטי הגאולה – הלא הם נביאי ישראל שנבאו על הגאולה. והנה, מתוך עיון קל בכתובים הזדקרה השאלה: הלא השלום אינו מופיע כלל וכלל בנבואות הגאולה הללו!

פנינו לעסוק בנושא זה מתוך תקווה לסתור את הדעה המקובלת בנושא, ולמעשה... הגענו למסקנה אחרת אשר הקורא יבינה בהמשך העבודה לפחות שונתה התפיסה המקובלת על השלום.

מסיבות שונות, נמנענו מלנסות להציב את דורנו באחד משלבי הגאולה למרות הפיתוי הרב לכך, הקורא החפץ לחפש היכן אנו עומדים בתהליך הגאולה – זכותו, אך אין זה מומלץ.

יהי רצון שמתוך העיסוק והלימוד בנושאים אלו של הגאולה והשלום, ימהר הקב"ה וישלח לנו את הגאולה השלמה, במהרה בימינו, אמן.

ג. תהליך הגאולה בתנ"ך

תהליך הגאולה אינו מתואר בתנ"ך במלואו במקום אחד, ישנם מספר פרקים וקבצי פרקים העוסקים בנושא, והם למעשה משלימים זה את זה. שלשת הקטעים המפורטים ביותר הם: יחזקאל ל"ו – ל"ט; ירמיהו ל'; דברים ל'. כמו כן שבע ההפטרות שאנו קוראים בשבתות שלאחר ט' באב – המכונות "שבע דנחמתי" גם הן מסודרות בסדרם של תהליכי הגאולה.

(הפרקים הם [כולם בספר ישעיהו]: מ; מט; נ"א ג'; נ"ד, י"א – נ"ה; נ"א, י"ב – נ"ב; נ"ד, א' – נ"ד)

י'; ס'; ס"א, י' – ס"ג ט').

נבואה נוספת על הגאולה, נמצאת בישיעיהו י"א, אשר אינה כה מושלמת אך מחזקת בכמה פרטים את הנבואות הנ"ל. נעבור על שלבי הגאולה כפי שהם מתבהרים מתוך הפרקים.

שלב ראשון: הסיבה לגאולה

מדוע מתחיל הקב"ה את הגאולה? ישנן מספר סיבות:

א. חילול השם: "ואחמול על שם קדשי אשר חלליהו בית ישראל בגויים אשר באו שמה" (יחזקאל ל"ו, כ"א). כלומר: מכיון שיש חילול ה' גדול מדי חייב הקב"ה כביכול ל"הגן" על שמו והוא מקדש אותו ע"י הגאולה.

ב. תום העונש של הגלות: "דברו על לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה' נבלים בכל חטאותיה (ישעיהו מ, ב')". תם העונש ותקופת הגולה: מתחילה הגאולה.

ג. חזרה בתשובה: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבות אל לבבך בכל הגויים אשר הדיחך ה' אלוך שמה (דברים ל, א)". בעקבות הצרות חוזר עם ישראל בתשובה והקב"ה גואל אותו.

שלב שני: אחוד העם וקיבוץ גלויות

בשלב זה של הגאולה נשברת הגלות הפיזית. גם כאן יש הבדלים בין הנבואות. בדברים ל' ובירמיהו ל' נזכרת נקמה בגויים או הסרת עול הגויים: "ונתן ה' אלוך את כל האלות האלה על אויבך ועל שונאך אשר רדפוך (דברים ל, ז)".

"והיה ביום ההוא נאום ה' צבאות אשבור עולו מעל צוארך ומוסרותיך אנתק ולא יעבדו בו זרים (ירמיהו ל, ח)".

ובישעיהו (מ"ט, כ"ה) "את יריבך אנכי אריב ואת בניך אנכי אושיע"² לעומת זאת ביחזקאל לא נזכר הדבר³.

לאחר שבירת העול יתרחש איחוד העם המפולג. מאורע זה נזכר אך ורק ביחזקאל ל"ז⁴ כהקדמה לקיבוץ גלויות: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ומלך אחד יהיה לכולם למלך ולא יהיו עוד לשני גויים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד".

לאחר הכנות אלה מתרחש קיבוץ גלויות. זהו אחד המאורעות המרכזיים בגאולה והוא נזכר בכל המקורות⁵: "ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים (ירמיהו ל, י)". "ולקחתי אתכם מן הגויים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם (יחזקאל ל"ו, כ"ד)". "כי חרבותיך ושוממתיך וארץ הריסתך כי עתה תצרי מיושב..." (ישעיהו מ"ט, י"ט)⁶ "אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלוך ומשם יקחך (דברים ל, ד)".

שלב שלישי: העם חוזר בתשובה

לאחר שיבת העם לארצו, הוא שב לה'. גם שלב זה הינו שלב מרכזי בגאולה ושוב – כל המקורות מזכירים אותו⁵. מאורע זה מתואר בשתי צורות:

א. העם חוזר בתשובה מעצמו: "ועבדו את ה' אלוקיהם (ירמיהו ל, ט)". "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיהו נ"ד, י"ג)".

ב. הקב"ה משיב את העם החוזר בתשובה ע"י טיהור ליבו: "ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלוך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך (דברים ל, ו)". "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקירבכם... ועשיתי את אשר בחוקי תלכו ומשפטי תשמורו ועשיתם (יחזקאל ל"ו, כ"ו – כ"ז)".

שלב רביעי: חידוש המלוכה

לאחר שיבת העם לקב"ה מקים הקב"ה מלך לעם כדי להשלים את התהליך שהחל בקיבוץ גלויות. מאורע זה נזכר כבדרך אגב: "ועבדו את ה' אלקיכם ואת דוד מלכם אשר אקים להם (ירמיהו ל, ט)". "ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכולם (יחזקאל ל"ז, כ"ד)". מאורע זה נזכר בהרחבה בישיעיהו י"א. "ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה..."

שלב חמישי: שיבת הקב"ה

זהו מאורע מרכזי נוסף⁵. שוב מדגישים אותו כל המקורות: "כי אתך אני נאום ה' להושיעך" (ירמיהו

ל', י"א). "לכן ידע עמי ביום ההוא כי אני הוא המדבר הינני (ישעיהו נ"ב, ו'⁸)".
 "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך" (דברים ל', ט).
 "ואנכי אהיה לכם לאלקים (יחזקאל ל"ו, כ"ח).

שלב שישי: פריחת הארץ

משהושלם המשולש: עם ישראל, א"י והקב"ה, מגיעה עתה תקופת הפריחה והשגשוג לארץ⁵.
 "והותירך ה' אלקיך בכל מעשה ידיך בפרי בטןך ובפרי אדמתך לטובה (דברים ל', ט)". "והרביתי את פרי העץ ותנובת השדה..." (יחזקאל ל"ו, ל'). "ונבנתה עיר על תילה וארמון על משפטו ישב... (ירמיהו ל', י"ח)". "כי ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גויים יירש וערים נשמות יושיבו (ישעיהו נ"ד, י"ג)". בשלב זה מושלם סופית המשולש; עם ישראל, א"י, הקב"ה. כאן גם מסתיימות הנבואות בירמיהו ובדברים.

שלב שביעי: נהירת הגויים

בשלב זה אנו נותרים עם שני מקורות בלבד. מקור אחד הוא פרק ס' בישעיהו¹⁰ שכולו עוסק במאורע זה: "והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחד". ועוד דוגמאות רבות. מקור נוסף, שעד עתה כמעט ולא עסקנו בו, הוא בישעיהו י"א: "והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרשו והיתה מנוחתו כבוד". (פ"ס י').

שלב שמיני: שפיטת הגויים והגאולה הסופית

השלב האחרון. עם ישראל מגיע למטרתו: אור לגויים, ממלכת כהנים וגוי קדוש. הגויים נשפטים על מעשיהם¹¹. שלב זה ניתן להגדרה כ"יום ה'" הידוע. ביחזקאל ל"ח – ל"ט הוא מתואר כמלחמת גוג ומגוג, שבסופה מתקדש שם ה' מאוד¹². גם בישעיהו ס"ג¹³ נזכרת נקמת ה': "מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מחצרה... פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי, כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (פ"ס א', ג' – ד)". ובפרק הקודם "וראו כל גויים צדקך וכל מלאכים כבודך (ס"ב, ב')". בישעיהו י"א, ט"ו: "והחרים ה' את לשון מצרים..." ישנם עוד פסוקים רבים. תיאור נרחב של שלב זה מופיע בזכריה י"ד. סכמנו איפוא, את שלבי הגאולה כפי שהם מצטיירים מן הפסוקים. להלן סיכום בצורת רצף של המאורעות.

ד. הבעיה

1. הבעיה בכתובים

לאחר שעברנו על כל שלבי הגאולה, מתבקשת מאליה השאלה, שהוזכרה במבוא: היכן השלום בכל התהליך הזה? בכל ארבעת הנבואות המרכזיות שעליהן התבססנו לא נזכרת המילה 'שלום' ולא משמעותה. אמנם בישעיהו י"א נזכר החזון המפורסם של "וגר זאב עם כבש" אך לנוכח התאורים של יום ה' ושל מלחמת גוג ומגוג קשה לאמר שזהו השלום המובטח¹⁴... אם כן, מה קרה לו?

2. האם יש לשלום חלק בגאולה?

אך לפני שננסה לענות על בעיה זו, עלינו לשאול את עצמנו שאלה אחרת, מוקדמת יותר: האם יש לשלום חלק בגאולה בכלל? יתכן שהשלום מקומו בעוה"ז. ואילו לימות המשיח אין בו צורך? אם שלום פירושו העדר מלחמה, הרי שיתכן שבימות המשיח אין לו מקום כיוון שאז באות כל המלחמות הנ"ל?

כדי לענות על שאלה זו עלינו להבין תחילה את משמעותו של השלום כפי שחז"ל הבינו אותו¹⁵. "אמר ר' שמעון בן חלפתא: לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר: (תהילים כט, יא) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום". (מסכת עוקצין, פ"ג משנה י"ב – המשנה האחרונה בש"ס).

"שמה תאמרו: הרי מאכל, הרי משתה¹⁶ – אם אין שלום אין כלום! תלמוד לאמר: יונתני שלום בארץ (ויקרא כ"ו ו') מגיד שהשלום שקול כנגד הכל. וכה"א: "עושה שלום ובורא את הכל" – מגיד שהשלום שקול כנגד הכל" (ספרא בחוקותי, א', ז') "חזקיה אמר: גדול השלום, שבכל המסעות נאמר: "ויסעו ויחנו" (במדבר ל"ג) נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת כיוון שבאו כולם לפני הר סיני נעשו כולם חניה אחת – הדא הוא דכתיב: "ויחן שם ישראל" – כלומר כגוף אחד) אמר הקב"ה: הרי שעה שאני נותן תורה לבני" (ויקרא רבה ט', ט').

שלשה מדרשים המלמדים אותנו רבות. בגלל השלום נתנה לנו התורה. השלום שקול כנגד הכל; אין דבר שיש בו כל-כך הרבה ברכה כמו השלום¹⁷. מידה אידיאלית, שהרי "אם אין שלום אין כלום". היתכן שמידה אידיאלית כזו לא תמצא באחרית הימים, בעולם האידאלי?¹⁸ הדבר מחויב מן ההגיון¹⁸.

ה. נסיון לפתרון

כדי לתרץ את הבעיה, נפנה לניתוח של שלושת הרגלים, ומתוך ניתוח זה, בעז"ה תמצא התשובה.

1. שלשת הרגלים

נבדוק את שלשת הרגלים – פסח, שבועות וסוכות. נתעלם לרגע מחג השבועות שהינו עצרת של פסח וכל כולו תלוי בפסח¹⁹. נותר פסח וסוכות. לפי התורה זהו הסדר: ניסן הוא החודש הראשון ולכן פסח קודם לסוכות. מה שברצוני להוכיח הוא, שמפסח מתחיל תהליך המסתיים בסוכות. נעיין במספר עובדות:

א. מבחינה חקלאית: פסח הוא חג האביב – ראשית הקציר, שיא הפריחה. הקציר הראשון נערך בתקופה זו (עומר!). במשך הקיץ נעשות כל פעולות הקציר, הבציר, המסיק וכד'. עד סוכות – חג האסיף. בסוכות נאסף כל היבול ותם התהליך שהחל בפסח. מעתה והילך מתחיל התהליך החורפי חרישה זריעה והצפייה לגשם. התהליך החקלאי מתחיל איפוא בפסח ותם בסוכות.

ב. מבחינה היסטורית: בני"י כננסים לארץ. המעשה הראשון לאחר חצית הירדן – עשית הפסח. "ויחנו בני" בגלגל ויעשו את הפסח בארבע-עשר יום לחודש בערב בערבות יריחו (יהושע ח', ט'). זוהי ההתחלה: לפני כיבוש הארץ, לפני ההתנחלות בה ולפני בנין המקדש. מעתה ואילך, במשך 300 השנים הבאות נמשכים הכיבושים, המלחמות וההתנחלויות. רק משעולה שלמה, הוא זוכה לבנות את ביהמ"ק: "ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל בירח האיתנים בחג הוא החודש השביעי (מל"א ח', ב')".

ועוד נזכר: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלקינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום (שם, שם, ס"ה)". החג – הרי הוא סוכות! שוב נסגר התהליך בסוכות. אותו תהליך שהחל בפסח.

ג. סדר החגים: יש בסדר חגי התורה – מפסח עד סוכות – עליה מתמדת. מפסח שהינו חג העם – לגיבושו של העם, דרך שבועות – העם מקבל תוכן, דרך ר"ה ויו"כ – כעין טיהור וזיכוך הנשמה – עד סוכות שהוא השיא, השמחה²⁰ הטהורה והמושלמת – כדברי הפס – "זמן שמחתינו"²¹. ניתן להביא עוד דוגמאות רבות, אך די לי באלו. מה שברצוני לטעון הוא: פסח הוא ראשית הגאולה – שחרור מעול זרים, ולכן סוכות הוא סיכום התהליך וסיומו, ובו "מסתתר" השלום²². שכן, כאמור, השלום הינו מצב אידיאלי הנמצא בגאולה. כל מה שקורה בסוכות, הינו משמעותי של השלום. נבחן את חג הסוכות ונשווה אותו לשלום:

א. בחג הסוכות אנו אומרים – תפילה לשלום העולם, לזכר 70 פרים שהיו מקריבים אבותינו בזמן שביהמ"ק היה קיים, כנגד 70 אומות העולם²³, הרי שלום עם האומות;

ב. בחג הסוכות נאסף כל היבול החקלאי – לפיכך זהו החג העשיר והמבורך ביותר. בו נהנים מהיבול של כל הקיץ. הרי טובה וברכה מרובה;

ג. העם – מעמד הקהל שבו מצוה על כל העם להגיע למקדש, מתרחש בחג הסוכות. מצות ארבעת המינים – שכל אחד מהם מייצג את אחת מהקבוצות בעם ישראל, וכולם מוחזקים ביד אחת – היא המצוה המאפיינת את החג. אם כן הרי עם ישראל מאוחד על אדמתו.

ד. הסוכה עומדת כנגד ענני הכבוד ששמרו על עם ישראל מכל רע – הרי שקט ושלום.

נסכם איפוא: השלום הינו שלום עם האומות, אך מעבר לזאת: גם ברכה כלכלית, עם מאוחד, היושב בשקט על אדמתו. אך יש יותר מכך בשלום. שלמה נזכר כמי שבונה את המקדש בחג הסוכות. ראשית, אנו רואים שהשם שלמה קרוב מאוד למלה 'שלום'. אם נציב זאת כ"משוואה": שלם = שלום, נוכל להניח שמה שקרה בתקופת שלמה²⁴ הינו השלום. ואכן אנו מוצאים את כל הסימנים שמצאנו דלעיל בפסוק: "וישב יהודה וישראל (הרי האיחוד) לבטח (הרי שלום ושלום) איש תחת גפנו ותחת תאנתו (הרי פריחה כלכלית) מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה" (הרי הישיבה בא"י) (מל"א, ה', ה').

לאחר שאמתנו "משוואה" זו, נוכל להסיק מסקנות נוספות. ביהמ"ק קיים בתקופה זו; מולך מלך בן דוד; א"י כולה בידי עם ישראל, בגבולותיה המובטחים. "כי הוא רוצה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר ושלום היה לו מכל עבריו סביב" (שם, שם, ד') "וכל הגויים נוהרים לשמוע חכמה מעם ישראל (מל"א י', מלכת שבא). נוכל לסכם איפוא את דמות השלום: השלום הוא מצב של טובה וברכה עצומה, העם מאוחד וכולו על אדמתו "בגבולות הארץ המובטחים. מלך בן-דוד מולך עליה, והוא נוהג כמצוות ה': עם ישראל מהווה אור לגויים וממלכת כהנים מגוי קדוש. בקיצור: זהו המצב האידיאלי. נוכל להוסיף, כי המילה 'שלום' קרובה למילה 'שלמות' ואכן זהו המצב השלם, המושלם ביותר.

כאשר נחזור עתה לסיכום תהליך הגאולה, נמצא כי כל המאורעות מוליכים בדיוק אל הסיכום הנ"ל: ואסיים במספר פסוקים מזכריה פ', י"ד המסכמים את כל הנאמר לעיל: "וישבו בה (בירושלים) וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלים לבטח... והיה ביום ההוא תהיה מהומת ה' רבה בהם והחזיקו איש ידו על יד רעהו: וגם יהודה תלחם בירושלים ואוסף חיל כל הגויים סביב זהב וכסף ובגדים לרוב מאוד: ... והיה כל הנותר מכל הגויים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות..."

ו. מקורות וביבליוגרפיה

1. תנ"ך. 2. קונקורדנציה. 3. הרב משה דוד גרוס, אוצר האגדה התלמודית והמדרשית. הוצאת מוסד הרב קוק. בערך 'שלום'.

1. הפטרת ואתחנן – ראשונה בשבע דנחמתא".
2. הפטרת עקב.
3. ניתן להסביר הדבר במחלוקת בין "בעתה" לבין "אחישנה". יתכן שביחזקאל לא זכו מכיוון שהגאולה באה אך ורק בגלל חילול ה' ולכן אין נקמה בגויים.
4. פרק זה ופרקים ל"ח – ל"ט הם תוספות ופירוט לנאמר בפרק ל"ו.
5. ישנם 3 מאורעות מרכזיים: השיבה לארץ, שיבת העם והקב"ה ופריחת הארץ. זאת מאחר שבגלות התרחק העם מה', מארצו והתפזר כולו. זהו עיקר הגלות ולכן תקון מצב זה הוא עיקר הגאולה.
6. הפטרת עקב.

7. הפטרת ראה.
8. הפטרת שופטים.
9. הפטרת כי תצא.
10. הפטרת כי תבוא.
11. ניתן לשאול אם נוהרים הגויים, מדוע הם נשפטים? אפשר לתרץ שאחרי שהם מכירים בה' ניתן לשפוט אותם. ויש עוד לעיין.
12. קשה לקבוע בדיוק מיחזקאל מתי מתרחשת מלחמה זו.
13. הפטרת ניצבים.
14. איזה מין שלום הוא זה? לאחר קטל המוני בגויים פתאום 'שלום'?
15. המקורות דלהלן נמצאים בכמה מקומות – אני צטטתי רק ממקום אחד.
16. המדובר בברכות שבפרשת בחוקותי (לפני הקללות) ששם נזכר נתינת מאכל ומשתה לעם ישראל כברכה.
17. וישנם עוד מקורות רבים בנושא, המצביעים על אותו כיוון. ראה למשל בויקרא רבה ט' ט'. דברים רבה ה' י"ב; מסכת דרך ארץ זוטא פרק השלום; אבות דר' נתן ל"ז; ועוד.
18. והנה בזמן שערכתי את העבודה מצאתי עוד מדרש מפורש המוכיח היטב נקודה זו: "ר' מני דשאב ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי (אמרו): גדול שלום שכל הברכות טובות ונחמות שהקב"ה מביאין על ישראל חותמין בשלום: בק"ש: פורס סוכת שלום. בתפילה: עושה שלום, בברכת כהנים (במדבר ו' כ"ה) 'וישם לך שלום'. ואין לי אלא בברכות הקורבנות מניין: "זאת התורה לעולה, למנחה, לחטאת ולאשם – ולמלואים ולזבח השלמים" (שלמים=שלום, קרבן השלמים בא למען השלום, עיין שם במקור – ויקרא ז, לו – והוא חותם את הפס') אין לי אלא בכלל (בסיכום הכללי של הקרבנות) בפרט מניין? (בפרוט דיני הקרבנות) "זאת תורת העולה" (ויקרא ו, ב') "זאת תורת החטאת" (שם, יח) "זאת תורת האשם" (שם ז, א) "זאת תורת זבח השלמים" (שם י"א) (ושוב השלמים בסוף) ואין לי אלא קרבנות יחיד, קרבנות ציבור מניין? ת"ל: (במדבר כ"ט לט) "אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם ונדבותיכם לעולותיכם ולמנחותיכם ולנסכיכם ולשלמיכם" (שוב שלמים בסוף) ואין לי אלא בעוה"ז, לעוה"ב מניין? שנא' הנני נוטה אליה כנהר שלום" (ישעיהו סו, יב) רבנן אמרו: גדול שלום כשמלך המשיח בא אינו פותח אלא בשלום. שנא': 'מה נאוו על ההרים רגלי המבשר משמיע שלום (ורק אח"כ 'מבשר טוב מצמיח ישועה' ישעיהו נ"ב, ז) ומשתמע בפירוש שהשלום מקומו באחרית הימים חשוב ומכובד.
19. שים לב! שבועות נקבע לפי פסח – ע"י ספירת העומר; שבועות הינו למעשה סופו של תהליך המתחיל בפסח. ויש עוד הרבה להרחיב על כך.
20. ע"פ תורת החסידות, בשמחה מגיע האדם לשיא עבודת ה'.
21. לפי סדר זה מעניין מקומם של שאר המועדים בתהליך זה: יום העצמאות, יום ירושלים, ולהבדיל – ט' באב ואחריו טו באב.
22. לפי המדרש שהובא בהערה 18 המציין את השלום כחותם של הגאולה.
23. סוכה נ"ה. ב'.

(המשך מעמוד 9)

להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו". דברים אלו יובנו יותר לאור העובדה שהיהדות היא מדהות נסתרת וגדולה, ואנו בכל לימודינו עוסקים רק בגילוייה והרי "היא יכולת כל בנשמתה, וכל הנטיות הרוחניות הגליוניות והנסתרות, צפונות הן בה בהכללה עליונה, כמו שכלול הכל באלוקות המוחלטת" (אורות עמ' קל"ט). מתוך השקפה זו שמחים אנו על כל שיטה נוספת וכל צד נוסף בגילוייה של תורה וריבויה. וממילא מתוך השקפה זו "עתידה הסבלנות היוצאת מהידיעה שלכולם יש מקום, מבאר הרב חרל"פ ("מי מרום" חלק י"ג עמ' קנ"ח) את ההבדל שבין ת"ח שבארץ ישראל שנקראו "נועם", ובין ת"ח שבבבל שנקראו "חובלים", (ע' סנהדרין כ"ד). ויהי רצון שתשרה שכינה בינינו ע"י רבוי השלום, "ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום".